

Néhány gondolat a felelősség történeti fejlődéséről a nemzetközi jogban

I. ÓKORI ÉS KÖZÉPKORI PARADIGMÁK

Az államnak az államközi viszonylatban megnyilvánuló felelőssége már voltaképpen akkor is létezett, amikor még a mai fogalmaink szerinti nemzetközi jog (a 17. századtól számítjuk a nemzetközi jog klasszikus korszakát) nem alakult ki. Nem vitatható ugyanakkor, hogy már az első, az államiság egyes attribútumait magukban hordozó entitások (faluközösségek, városállamok etc.) közötti kapcsolatok, viták, az erőforrásokhoz való hozzáférés megosztásának kérdése — amelyek ma a nemzetközi jog realitásának alapintézményeit jelentik, és igen szorosan kapcsolódnak-kapcsolódhatnak a felelősség kérdésköréhez — egyidős magukkal az entitásokkal. Egységes és kimunkált konkrét felelősség-konceptciók azonban ezen államszervezeti formák belső jogrendszereiben sem találhatók, így ezek előképeit, első megjelenési formáit az államok-birodalmak közötti kapcsolatok szintjén hiába keresnénk. Az államok számára az erőszak-monopólium kevésbé korlátozott formái álltak rendelkezésre, így akkoriban fegyveres erőszak, háború útján vitték véghez a szankcionálás folyamatát, függetlenül a jogos vagy jogosnak vélt érdekeiktől. A felelősség mint jogi műszó és a koncepció objektív módon történő megállapítása, az ebből folyó jogkövetkezmények megfelelő fórum általi kiszabása, ezáltal pedig az állam által foganatosított intézkedések, cselekvések esetlegesen negatív minősítése az adott korban egyáltalán nem értelmezhetőek egzaktt fogalmakként, következképpen a vitarendezés, felelősségre vonás és a szankcionálás gyakorlatától idegen elemeknek minősültek.

Ismert tény viszont, hogy a felelősségi, ezen belül döntően kárfelelősségi alakzatokat már a római jog mint (mai fogalmaink szerinti) „belső jog” — elsősorban a jogtudósok doktrinális értelmezése folytán — alapjaiban kimunkálta, noha a modern felelősség-fogalom gondolati előzményeként szolgáló elméleti felelősség-koncepció még nem alakult ki a római jogban. Erre azért sem kínálkozott érdemi lehetőség, mert a jog gyakorlati érvényesülését oly’ híven tanulmányozó, olykor pedig a bírászkodásban, a peres felek közötti vitarendezésben közvetlenül is résztvevő római jogtudósok az ilyesféle absztrakt kategóriákat nem tartották szükségesnek, főleg azon történeti és intézményi előképek hiánya miatt, amelyeket a jogintézmények megalapozásakor mindenkor szükségesnek véltek.

A középkorban a szankciók és a felelősségi formák tekintetében egyfajta változás ment végbe, szorosan kapcsolódva az államhatalom kezdeti partikularizmusához, a főhatalom fragmentálódásához, amely jóval több államon belüli, illetve államközi konfliktus lehetőségét hordozta magában. Az államok — bizonyos értelemben korlátlan — erőszak-monopóliuma azonban még mindig a középkor sajátossága, amely az állam vonatkozásában a differenciált és elkülönült, a civiljogi felelősségtől független felelősségtípus kialakulásának első számú gátját képezte. Az államközi vagy birodalmak

közötti jog, vagyis a nemzetközi jog (akkori fogalmak szerinti *ius gentium*, *jus naturale* vagy *ius feziale*^[1]) a háborúindítás jogának egyfajta szabadságát (*bellum liberum — iustum bellum*) feltételezte, anélkül hogy az államok közötti szuverén egyenlőség fundamentális elvének felfogása,^[2] illetve a felelősség differenciálódásának bárminemű gyakorlati érvényesülése megvalósult volna az állami főhatalmak szintjén.

II. PARADIGMA-VÁLTÁS AZ ÚJKOR HAJNALÁN

A későbbiekben, az abszolút szuverenitás elve kizárólagosságának megszüntével,^[3] valamint a békés (nem fegyveres) vitarendezési módok elterjedésével az állam mint szuverén entitás felelősségre vonhatósága immáron nem hatott illuzórikus és a természetjog jellegétől sem idegen tényezőként.

Mivel eleinte a felmerült jogviták kapcsán a sérelmek, károk nem közvetlenül az államok, hanem az állampolgárok, az alattvalók személyi vagy vagyoni jogainak megsértésén keresztül realizálódtak,^[4] ezért az államokat a felelősségi jog intézményesedéséhez eleinte jelentős érdekek fűzték. A régi fikció tehát meghaladottá vált, hiszen az alattvalóknak okozott kár egyben az államnak okozott kárként is felfogható.^[5] Az alattvalókat ért sérelmek esetén az államok a joghatóságuk alá tartozó természetes és jogi személyek viszonylatában érdekvédelmi és presztízsszempontokat egyaránt érvényesítettek, kétségtelenül egyfajta „alkotmányos” védelmi kötelezettségnek, az alattvalók érdekében történő egyfajta demonstratív eljárás és ezzel az igényérvényesítés szempontjainak egyaránt eleget téve.

A felelősségi témakörtől el nem választható, ahhoz szorosan kapcsolódó szankció-problematika az első világháború előtt „a nemzetközi jogi kötelezettségek kikényszerítésének problémáját jelentette.”^[6] Bibó szerint, amíg az 1914 előtti nemzetközi jog a szankció egyetemes fogalmával dolgozott, „addig a nemzetközi jog újabb területein a szankciók részletes tételesjogi, jogpolitikai és tudományos kiépítést nyertek, de csupán egy részterületre korlátozva: a jogtalan háborúindítás szankcióira vonatkozólag.”^[7] A háborúhoz mint végső eszközhöz való folyamodást a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya továbbra is elismerte, csak „akadályokat gördített a háborúkezdés addig ismert klasszikus módszerei felé.”^[8] Ehhez képest a két világégés közötti nemzetközi jog már olyan kényszerítő eszközök megszerzésére koncentrált, melyek segítségével

[1] Ezeknek belső jogi megalapozottságáról és nemzetközi jogias természetéről lásd: Maine, 1988, 59–89.

[2] Noha Maine szerint „ha a nemzetek társadalmát a természetjog igazgatja, akkor az atomoknak, melyek alkotják, tökéletesen egyenlőeknek kell lenniük. Az emberek a természet jogára alatt mind egyenlők, és ennek megfelelően az államok is egyenlők, ha a nemzetközi állapot természeti állapot. Az az állítás, hogy az önálló közösségek, bármennyire különbözzenek méreteik és erejük tekintetében, valamennyien egyenlők a népek jogának szemszögéből, nagymértékben javára vált az emberiségnek, bár valamennyi egymást követő kor politikai törekvései fenyegetésének állandóan ki volt téve.” (Maine, 1988, 78–79.)

[3] Döntően már az európai abszolút monarchiák 18-19 századi hanyatlása megindította ezt a folyamatot.

[4] Kertész, 1938, V.

[5] Vö. Jessup, 1952, 116.

[6] Bibó, 1934, 27.

[7] Uo.

[8] Prandler, 1974, 35.

a háborút kezdő állammal szemben egy államok felett álló, szankcionálási jogkörrel is rendelkező nemzetközi fórum (Nemzetek Szövetsége Tanácsa) döntését lehetett kötelezővé tenni, esetleg kikényszeríteni.

A decentralizált jogrend egyik fő problémája — ahogy a 20. század végén Valki (Kelsent idézve) rámutatott —, hogy „ha valamely állam szankciót alkalmazott a másikkal szemben, bizonytalan lesz, hogy a jogrend szerint szankciót vagy jogsértést valósít-e meg, hogy alkalmazta, vagy éppen megsértette a jogrendet”.^[9] E probléma azonban látszatra megszűnt létezni az első világháború utáni években. Ha ugyanis a Nemzetek Szövetsége Tanácsa hátrányos jogkövetkezmenyt foganatosítana valamely tagállamával szemben, ezzel nem jogsértést követne el, hanem a jogsértő államot a jogszerű állapot helyreállítására kötelezi. Ez a merőben újszerű eljárás azonban nem mindig találkozott az államok érdekeivel, melyek inkább a maguk szuverén döntése szerinti önsegély alkalmazásához ragaszkodtak.

Túl az államok közötti sérelmek politikai (és nem jogi, főleg nem felelősségi jogi alapokon nyugvó) természetén, Kertész megállapítja, a magánszemélyek személyi és vagyoni jogait érintő sérelmek képezték a nemzetközi jog klasszikus korszakában a felelősség kizárólagos területét, értelmezési körét. Ilyen védelemre minden polgárnak joga volt, és ez egyben minden állam kötelezettségét jelentette. Azaz az alattvaló védelme egy másik állam területén — ha még egy tőle független jogviszonyba is került, pl. egy kereskedelmi szerződés folytán került kapcsolatba egy másik állammal — valójában egy (állampolgárság vagy honosság szerinti) állam számára fennálló kötelezettségként volt felfogható.^[10]

Ugyanakkor nem kétséges, hogy az államok politikai személyisége ellen irányuló támadások és ezzel okozott vagyoni vagy „erkölcsi” károk esetén már körültekintőbben és megfontoltabban jártak el maguk a jogalkotó és egyben jogalkalmazó államok. Ennek megfelelően az ilyen jellegű kárfelelősségi szabályok létrehozására irányuló folyamat rendre elmaradt az előbbi esetkört kísérő jogfejlesztéshez és kodifikációs törekvésekhez képest. Ez arra az *államrezon* figyelembevételén alapuló feltevésre vezethető vissza, hogy az államok potenciálisan számoltak azzal a lehetőséggel, miszerint maguk is a károkozó és potenciálisan „felelősségre vonható” entitás szerepkörében találhatják magukat, mely esetben a felelősségi jog szankciós szabályainak alkalmazását és érvényre juttatását „elszenvedhetik.” Az állam felelősségének kodifikációs kísérleteire ez a gondolatmenet és szociológiai-politikai attitűd mindmáig alapvető befolyást gyakorol, melynek nyomai a 2001-ben elfogadott államfelelősségi Tervezet^[11] és valamennyi — az állam felelősségének kérdését taglaló — instrumentum utóéletének vizsgálatakor egyértelműen felismerhetővé válnak.

[9] Valki, 1981, 93.

[10] Kertész, 1938, 16.

[11] *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, International Law Commission, 2001.

III. A KODIFIKÁCIÓS KÍSÉRLETEK

1. Az 1930-as hágai konferencia

Az 1930-as hágai kodifikációs konferencia összehívásának előzménye, hogy a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése 1924-ben összehívott egy jogászbizottságot a kodifikációs munka előkészítésének céljából. A 17 tagú testület végül a „kodifikációra kellőleg érettnek talált” hét kérdése között 4. pontként szerepel az „állam felelőssége a területén külföldiek személyének vagy vagyonának okozott károkért” nevet viselő kérdése,^[12] amely az államfelelősség első hivatalos kodifikációs törekvéseként minősíthető, a magánszemélyek és a nemzetközi tudós társaságok által folytatott magánkodifikációk korszaka^[13] után. A Közgyűlés 1927 szeptemberében az állam nemzetközi felelősség kérdéseinek szabályozását az összehívandó nemzetközi kodifikációs konferencia programjára tűzte.

A kodifikációs konferencia 1930 tavaszán, egy hónapig ülésezett Hágában, ahol közel 50 állam képviseltette magát; a korszak államainak nagyfokú reprezentativitását garantálva. Talán az államfelelősség későbbi fejlődéstörténetét is szimbolizálva, a vonatkozó tárgyú kodifikációs erőfeszítések kudarcait „behangozva”, a konferencia végül sikertelennek bizonyult, ugyanis már az áprilisi berekesztés előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a mindössze tíz cikkben összefoglalt szabályok nem nyerik el az ügyrendi szabályokban meghatározott kétharmados támogató többséget, minek következtében — a kudarc egyértelmű jeleként — az államfelelősség kérdésével foglalkozó különbizottság még csak konklúziókat sem terjesztett a konferencia plénuma elé.

A konferencia sikertelensége számos tényező együttes fennállásával volt magyarázható. Időközben fellángolt a vita, amely a latin-amerikai államok és az elsősorban európai nagyhatalmak közötti különbségek és eltérő politikai érdekek mentén éleződött ki, ez pedig az államfelelősséggel kapcsolatos felfogások szintjén vált nyilvánvalóvá. Az érdemi kérdésekről eleve kevés szó esett a rendszertelen tárgyalástechnikát lebonyolító konferencián, ahol az államok fragmentált tömörülései (döntően a már említett latin-amerikai és európai államok szerinti elkülönülés) még az államfelelősség eredőjében, azaz az „állam nemzetközi kötelezettségei” kitételben sem tudtak egyetértésre jutni.^[14] A vitás kérdések feloldására felkért albizottság javaslata szerint az állam nemzetközi kötelezettségeinek forrásai közé a szerződések és a szokásjogon túl fel kell venni az általános jogelveket is, aminek kapcsán egy váratlan probléma adódott, amely megint csak a konferencia rendszertelen tárgyalástechnikáját bizonyítja. Az állam nemzetközi kötelezettségeinek forrása mint kérdés nem szerepelt a napirendi pontok között, így a felszólalóknak minden előkészület és kormányutasítás nélkül kellett állást foglalni a jogirodalomban is sokat vitatott kényes kérdések tekintetében.^[15]

[12] Megjegyzendő, hogy e kérdéskörben a Harvard Jogi Iskola már 1929-ben elkészített egy magánkodifikációs tervezetet, *Draft Convention on Responsibility of States for Damage Done in their Territory to the Person or Property of Foreigners* címmel.

[13] A téma kapcsán végbement magánkodifikációs törekvések rövid áttekintését lásd: Nagy, 1991, 14–16.

[14] Vö. Hudson, 1930, 458–461. és Borchard, 1930, 517., 521–523.

[15] Az akkori közlekedési és kommunikációs lehetőségek ismeretében pedig nehézkes és hosszadalmas

Mégis, igen előremutató felismerés született például arról, hogy az állam a „nemzetközi viszonylatban egy egységes és oszthatatlan egész”, ezért pedig szerveinek bármely okból való hibás működése nem oszlatja el, hanem egyenesen keletkezeti felelősségét, ez pedig a majdani betudhatóság kategóriáját vetíti előre. Ellenben, az államcsoportok részéről megtapasztalt szembenállás pozitív vetületeit elismerve, a nemzetközi felelősség bizonyos szabályainak kifejlődésére mégis „legelhatározóbb befolyással volt a nagyhatalmaknak a latin-amerikai államokkal szemben való folytonos fellépése”.^[16]

2. Az államfelelősség kodifikációja az ENSZ égisze alatt

Az ENSZ plenáris főszerve, a Közgyűlés 1953-ban, kérte fel a nemzetközi jog kodifikációjáért és fokozatos fejlesztésért felelős segédszervét, a Nemzetközi Jogi Bizottságot az államok felelősségével kapcsolatos nemzetközi jogi szabályok elveinek kodifikációjára, két évvel később pedig kijelölték a téma előadóját, a kubai Garcia-Amadort. A speciális rapportőr egy meglehetősen vitás (és később teljességgel elutasított^[17]) elképzeléssel nyitott, amikor az idegeneknek okozott károkért fennálló felelősség koncepciójához kívánt visszatérni, amely az adott korban már egy kissé anakronisztikus gondolatnak tűnhetett, főleg annak tükrében, hogy elgondolásait az emberi jogok tágabb kontextusában kívánta elhelyezni.^[18]

Az ENSZ Közgyűlésének 1960-as, 1505. számú határozatában^[19] újra napirendre tűzte a kérdést, külön nevesítve, hogy a Bizottság munkája a nemzetközi jog kodifikációja és fokozatos fejlesztése területén megy végbe, amellyel a Közgyűlés kvázi prejudikálta a fejlesztés szükségességének kérdését az adott témán belül, egyben teljesen figyelmen kívül hagyva az 1955 óta, elsősorban Garcia-Amador által tett erőfeszítéseket. Az 1960-as évek elején a Bizottság az olasz Roberto Ago vezetésével felállított egy albizottságot, amelynek feladata lett a megkezdett munkálatok folytatásának a felülvizsgálata.^[20] Az albizottság 1963-as jelentése után a téma felelőseként már Ago vezetésével folyik a kodifikációra irányuló tevékenység, akinek megbízatása idején egy kardinális kérdést tisztáz, miszerint a felkérés (és így az államfelelősség szabályai) kizárólag a szekunder — azaz a primer forrásokban fellelhető kötelezettségek megszegése esetén alkalmazandó — normák kodifikációját jelentik.

Ago közel két évtizedes rapportőri mandátuma idején (1963–80) már konkrét cikkek és kiérlelt szövegtervezet formájában „születik meg” a majdani államfelelősségi tervezet szakaszainak nagy része, köztük olyan jelentős kérdésekről, mint pl. a nemzetközi felelősség eredetéről szóló szakaszok. Ago 1980-ban a Nemzetközi Bíróság bírója lett, így

folyamat lett volna bevárni, amíg a kormányaikkal tárgyalnak a küldöttek, és sikerül kialakítaniuk azt az álláspontot, amelyet aztán valamennyi állásponttal ütköztetni, a többi vélemény fényében pedig finomítani, módosítani kellett volna.

[16] Kertész, 1938, 33.

[17] Vö. Crawford, 2002, 1.

[18] Többek között ennek tulajdonítható, hogy Garcia-Amador javaslataival a Nemzetközi Jogi Bizottság plénuma hivatalosan soha nem foglalkozott. Vö. Bodansky-Crook, 2002, 777. és Crawford, 2002, 1–2.

[19] *Future Work in the Field of the Codification and Progressive Development of International Law*. A/RES/1505 (XV). 943rd plenary meeting, 12 December 1960.

[20] Crawford, 2002, 2–3.

megbízását a holland Riphagen vette át, aki 6 éven át látta el a téma rapportóri feladatait. Riphagen — hasonlóan közvetlen elődjéhez — mindvégig hangsúlyozta, hogy az elsődleges (primer) szabályoknak kell részletezniük a megsértésük következményeit, azaz a szekunder normákat. Ez egy meglehetősen „defenzív”, viszont a kormányok számára pozitív lépésként könyvelhető el, mert ezáltal a kodifikációs munka és irány jelentős szűkítése került napirendre (külön, azaz speciális szabályozás hiányában lehet alkalmazni a majdani Tervezet szabályait), ellenben a nemzetközi szerződésekben szabályozott primer kötelezettségek megalkotása során a jogalkotó államok szerepét felértékelte. Riphagen kifejtette, hogy a téma kapcsán kifejezetten a jogellenes cselekedetek miatti felelősséggel kell foglalkozni, míg az addig a folyamatnak szerves részét alkotó, a jogszerű tevékenységből fakadó káros következmények miatti felelősség kérdése külön tárgyalandó.^[21] 1988-tól az olasz Arangio-Ruiz látta el a rapportóri tevékenységet az államfelelősségi kodifikáció területén, akinek rapportóri megbízatása idején a Nemzetközi Jogi Bizottság első olvasatban elfogadta a nemzetközi felelősség tartalmáról és alkalmazásáról szóló részeket, hangsúlyosan kiemelve a kötelezettségszegés következményeit, a folyamatos jogsértés abbahagyásának kötelezettségét, valamint a közérdek szerepét a jóvátétel esetében.

A téma ötödik, egyben utolsó rapportőre, az ausztrál Crawford 1996-ban lett a tárgykör felelőse, az ő megbízatásának idejéhez köthető a Tervezet 2001-es elfogadása. Még Crawford kinevezése előtt, 1995-ben az ENSZ Közgyűlése az 50/45-ös számú határozatában^[22] sürgette a Nemzetközi Jogi Bizottságot, hogy a négy évtizede folyó kodifikációs munkálatokban lépjen előre érdemben, főleg a nemzetközi jogi felelősség tárgykörében.

A legalapvetőbb kérdés — mely még a Bizottságot is erőteljesen megosztotta — mindvégig az volt, vajon továbbra is az államok szigorú felelőssége elvének mint felelősségi alakzatnak a nemzetközi jogban való kiterjesztésére fókuszáljanak, vagy ezen megközelítéssel hagyjanak fel inkább. Ebben 1996 után, Crawford rapportóri mandátuma idején jelentős változás történt, miszerint már nem fogadták el, hogy az államok joghatósága alá tartozó tevékenységek által előidézett károkért való felelősség az államok felelősségét vonja maga után, felmérve ezzel a nemzetközi jogi realitást, az államok általános attitűdjét az állami felelősség intézményesítési kísérleteivel szemben.^[23] Az elkövetkező öt évben a Bizottság második olvasatban megtárgyalta a Tervezetet, és a „közös nevezőre” hozott, egyetértésben született részeket elfogadta, míg a vitás kérdéseket egyszerűen, de praktikusán kihagyta a Tervezetből. Talán ennek tudható be, hogy a majd’ fél évszázadnyi kodifikációs tapasztalat birtokában készült Tervezet egy „jól csiszolt, választékos szöveg, viszont túlságosan absztrakt és szűkítő értelmű”.^[24]

A Tervezetet az ENSZ Közgyűlése több ízben is a kormányok figyelmébe ajánlotta,^[25] azonban eleddig ez semmilyen eredményt nem hozott, mivel az eltelt egy évtized

[21] Vö. Rosenstock, 2002, 793. E különbségtétel tulajdonképpen már a téma kettéválását, a *responsibility v. liability*, azaz a jogellenes magatartásokból, illetve a jogszerű magatartásokból eredő károk miatti felelősség elméletét vetíti előre.

[22] *Resolution adopted by the General Assembly on the Report of the Sixth Committee (A/50/638)*. A/RES/50/45. 26 January 1996.

[23] Vö. Boyle, 2005, 6.

[24] Bodansky-Crook, 2002, 779.

[25] Lásd többek között: 56/83 *Resolution adopted by the General Assembly on the Report of the Sixth Committee (A/56/589 and Corr. 1)*. A/RES/56/83. 28 January 2002.

folyamán egyszer sem volt érzékelhető az államok azon irányú szándéka, hogy a Tervezet egy nemzetközi szerződés formájában tegyék kötelező erejű dokumentummá. Kétségtelen tény viszont, hogy a Tervezet egy fél évszázados kodifikáció eredményén is túlmutat azon tekintetben, hogy majdnem minden cikkében az államfelelősséggel kapcsolatos évszázados szokásjogi jogfejlődést tükrözi. A szándék egykoron az volt, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság anyaga valamennyi felelősségi jogviszonyra egyaránt érvényes felelősségi koncepciót dolgozzon ki, amely azonban több okból sem teljesülhetett maradéktalanul. Egyrészt az államok oldaláról korántsem volt tapasztalható az ezt támogató szándék, másrészt viszont a hatályban lévő felelősségi-kárfelelősségi szerződések a polgári jogi felelősségen alapuló, az államtól eltérő entitások felelősségét konstruáló megoldások szerint jöttek létre, viszonylag nagy számban. Eme két tényezőt a Nemzetközi Jogi Bizottság sem hagyhatta figyelmen kívül a munkafolyamat során. A Tervezetről azonban nagy magabiztossággal elmondható, hogy a 2001-re már a jogsértésen alapuló államfelelősségre limitált téma szinte teljeskörű és szokásjogi megalapozottságon nyugvó áttekintést ad, még akkor is, ha a Tervezet nemzetközi szerződés útján való kodifikálása végleg elmaradni látszik.

3. A folyamat értékelése

A nemzetközi jog felelősségi szabályai (nemzetközi felelősségi jogról — mint egységes formáról, dogmatikai rendszerről, így a nemzetközi jog egyfajta önálló „jogágáról” — továbbra sem beszélhetünk) napjainkra már összességében az állam felelősségének *sui generis* és a polgári jogi felelősség szabályainak egyfajta fragmentált halmazában vizsgálандók. Előbbi (*sui generis* szabályok, elvek halmaza) elv egy sajátos, a nemzetközi jognak a belső jogtól eltérő ismérveit magában foglaló egyedi tételezés, amelynek feltételei, sajátosságai kizárólag a nemzetközi jog rendszerében lelhetők fel, így eleve feltételeznek egy ilyen jegyeket hordozó, kötelező erejű nemzetközi normát, amelyet az államok kifejezetten az állam nemzetközi felelősségének megalkotása céljából hoznak létre. Utóbbi (civiljogi felelősségi alakzatok, dogmatika beszivárgása) szerint viszont a kárfelelősség elmélete alapvetően a belső jogi, azon belül a civiljogi kárfelelősségi rendszeren alapul, mivel a polgári jog területén indult meg a terület intézményesülése. Feltétlenül meg kell jegyeznünk azonban, hogy a nemzetközi jog egyetlen területére sem gyakorolt olyan hatást a civiljogi szemlélet, mint a felelősségi jog joganyagára.^[26] Eme megállapítás az utóbbi évtizedekben, amikor a modern szellemű nemzetközi jog korszakának beköszöntével a viták békés rendezésének kógens szabálya erőteljesen befolyásolta-befolyásolja a vizsgált területet, még nagyobb hangsúlyt kaphat. Ehhez hasonlatos Cheng nézete, miszerint kifejezetten a felelősség elméletéhez kapcsolódó, belső jogi princípiumok azon általános jogelvek közé tartoznak, amelyek a Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikk 1. bekezdésének c) pontja szerinti nemzetközi jogi források körébe sorolandók.^[27]

[26] Lauterpacht, 1927, 186.

[27] Vö. Cheng, 1953, 490.

A belső jog egyes szabályainak a nemzetközi jogba való átvétele-átültetése nemcsak elfogadott, hanem egyenesen kívánatos jelenség is, mivel ezek — kidolgozottabb, „fejlettebb” jellegüknel fogva — kiegészítő jogforrásként szolgálhatnak, amikor hézagpótló szerepet töltenek be olyan nemzetközi jogi területen, ahol a terület viszonylagos hiányosságai ezt feltétlenül megkövetelik. Ez valójában úgy valósul meg, hogy a szerződő felek egy szektorális felelősségi szerződés kapcsán a saját belső joguk vonatkozó szabályait, esetlegesen ezek közös rendelkezéseit építik be a nemzetközi szerződés szövegébe, ezzel *de facto* nemzetközi jogi szabállyá transzformálva az eredetileg a belső jogban létező normatartalmat, *de iure* pedig belső jogokra jellemző tartalommal megtöltve a nemzetközi normát. Azaz e vitatott státusú,^[28] de alapvetően a belső jogokból eredő jogelvek alkotják a nemzetközi jog forrásainak harmadik csoportját, amelyek — dacára annak, hogy eredendően tisztán csak a belső jogokban léteznek — egy nemzetközi jogi kérdés eldöntésére is alkalmasak lehetnek.

Nem hallgatható el ugyanakkor azon ellenérv sem, hogy a belső jogi analógiák alkalmazása tekintetében — például a szigorú felelősség elvét illetően — maguk a jogrendszerek, így például a *civiljogi* és *common law* jogrendszerek jelentős eltéréseket mutatnak. Ezen anomália feloldása mindenképpen jogharmonizációt igényel, minek alapján a belső jogokban fellelhető különbséget éppen az eltérő belső jogi analógiák segítségével próbálja önmaga feloldani, amely eleve egy belső jog önkényes választását jelenti egy meglehetősen fragmentált rendszeren belül. Így voltaképpen nem is harmonizáció történik, hanem a számos megoldás közül egy belső jogi felelősség-felfogás melletti egyértelmű állásfoglalás, amely szokásjogi úton vagy kodifikáció segítségével kötelező nemzetközi normaként manifesztálódik.

III. KONKLÚZIÓ

Az 1945 előtti és mai nemzetközi jogi felelősségi-, illetve az ehhez kapcsolódó szankciórendszer között valódi párhuzam ugyan nem vonható, de számos vonatkozásban a klasszikus nemzetközi jog korszakának egyes megoldásai és szankciói a mai jogintézmények közvetlen előfutáraként foghatók fel. A nemzetközi jog ténylegesen érvényesülő szankciói — normatív előképek hiányában is — már 1945 előtt kialakultak, nagyban hozzásegítve a nemzetközi közösséget azon tapasztalatok megszerzéséhez, amelyek végső soron a hatályos, centralizált szankciós mechanizmusokat is magában foglaló szankciórendszerhez vezettek el, immár az ENSZ keretében. Az 1919-ben létrejött Nemzetek Szövetsége ugyan alapvetően befolyásolta a két világháború közötti nemzetközi jogrendet, de arra már nem volt képes, hogy a klasszikus nemzetközi jog korszakának addigi, önkényes szankciós intézményeit kiszorítsa az államok gyakorlatából. Arra pedig még nem volt képes, hogy a célul tűzött centralizált szankciórendszerrel váltsa fel a decentralizáltan működő, így az államok érdekei szerint, de a békés viszonyok mellőzésével funkcionáló decentralizált nemzetközi jogrendet.

[28] Herczegh, 1969, 20-33. Ugyanakkor a Nemzetközi Bíróság sem konkrét ítélet, sem általános megállapítás formájában nem deklarálta, hogy ezen elvek alatt nemzetközi vagy belső jogi elveket ért. Lásd: uo. 27.

A jóvátételi kötelezettség konkrét nemzetközi szankcióként való felfogása, a kényszer-jellegű szankciós mechanizmusok megállapításának lehetősége mint a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányába foglalt jogintézmény és az önszegély arányosságon alapuló korlátozása jelentik a vizsgált korszak szankciórendszerében (de nem feltétlenül felelősségi rendszerében^[29]) bekövetkezett főbb változásokat. Noha sajnos szomorú fokmérője volt e változások hatékonyságának az 1939-ben kirobbant vérontás, a klasszikus nemzetközi jog korszakának szankciói és egyes felelősségi derivátumai lényegileg túlélték a klasszikus nemzetközi jog korszakát.

A hatályos nemzetközi jog sajátosságainak ismeretében, a felelősség kérdését vizsgálva, valójában az általános civiljogi szemlélet és a specifikusabb, az állam nemzetközi jogi felelősségének elmélete vetődhet fel a téma kapcsán. Az államok mint a nemzetközi jog szabályainak elsődleges alkotói és egyben alkalmazói azonban az állam nemzetközi jogi felelősségére vonatkozó kötelező, *hard law* szabályok elfogadását nem preferálják, így az állam felelősségének kodifikált, szerződéses rezsimje még nem nyert szerződéses formát.^[30] A modern szellemű nemzetközi jog korszakában azonban mindinkább előtérbe került azon álláspont, hogy az állam által, egyes cselekmények felett a saját területén gyakorolt szuverenitása nem abszolút, az államnak betudható és beszámítható károkozó cselekményeiért (mulasztásáért) — függetlenül annak jogszerű vagy jogellenes voltától — helytállni tartozik.

IRODALOM

- *56/83 Resolution adopted by the General Assembly on the Report of the Sixth Committee (A/56/589 and Corr. 1). A/RES/56/83. 28 January 2002.*
- Bibó István (1934): *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged.
- Bihari Mihály (1980): *A felelősség jogelméleti kérdései*. In: Asztalos László – Gönczöl Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bodansky, Daniel – Crook, John (2002): *Symposium: The ILC's State Responsibility Articles. Introduction and Overview*. In: *American Journal of International Law*. Vol. 96. No. 4., 773–791.
- Borchard, Edwin (1930): „Responsibility of States” at the Hague Codification Conference. In: *American Journal of International Law*. Vol. 24. No. 3., 517–540.
- Boyle, Alan (2005): *Globalising Environmental Liability: The Interplay of National and International Law*. In: *Journal of Environmental Law*. Vol. 17. No. 1., 3–26.

[29] Mivel az ezekről való döntés inkább politikai érdekek szerint történt, dogmatikailag kiérlelt jogi alapok figyelmen kívül hagyásával, a felelősség politikai, semmint jogi vetületeire való hivatkozással.

[30] Vö. pl. az 1930-as hágai konferencia szomorú tapasztalatával, ahol — több téma között — az államoknak a saját területükön egyrészt a külföldiek személyében, másrészt ezek vagyonában okozott károk miatti felelősségének szabályait próbálták kodifikálni, sikertelenül. Vö.: Borchard, 1930, 517–540.

- Cheng, Bin (1953): *General Principles of Law as Applied by International Court and Tribunals*. Stevens, London.
- Crawford, James (2002): *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge University Press, Cambridge.
- *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts* (2001). International Law Commission.
- *Draft Convention on Responsibility of States for Damage Done in their Territory to the Person or Property of Foreigners* (1929). Harvard Law School.
- *Future Work in the Field of the Codification and Progressive Development of International Law* (1960): A/RES/1505 (XV). 943rd plenary meeting, 12 December 1960.
- Herczegh Géza (1969): *General Principles of Law and the International Legal Order*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hudson, Manley (1930): The First Conference for the Codification of International Law. In: *American Journal of International Law*. Vol. 24. No. 3., 447–466.
- Jessup, Philip (1952): *A Modern Law of Nations: An Introduction*. MacMillan Company, New York.
- Kertész István (1938): *Az állam nemzetközi felelőssége*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Lauterpacht, Hersch (1927): *Private Law Sources and Analogies of International Law, With Special Reference to International Arbitration*. Longmans, Green and Co., London.
- Maine, Henry Sumner (1988): *Az ősi jog* (ford.: Sárkány Mihály). Gondolat, Budapest.
- Nagy Károly (1991): *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Prandler Árpád (1974): *Az ENSZ Biztonsági Tanácsa*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- *Request for the Codification of the Principles of International Law Governing State Responsibility* (1953): A/RES/799 (VIII). 468th plenary meeting, 7 December 1953.
- *Resolution adopted by the General Assembly on the Report of the Sixth Committee* (A/50/638). A/RES/50/45. 26 January 1996.
- Rosenstock, Robert (2002): The ILC and State Responsibility. In: *American Journal of International Law*. Vol. 96. No. 4., 792–797.
- Valki László (1981): *A nemzetközi jog sajátos társadalmi természete*, Akadémiai Kiadó, Budapest.